

نگاهی به

« آرشیو سازمان اسناد ملی ایران »

حمید لیلان مهرآبادی

موجودیت انکارناپذیر مرکز اطلاع رسانی در جهان و عصر کنونی، مجله کتابداری را برآن داشت که معرفی مؤسسات فعال از این دست را مجدانه پی بگیرد. آرشیو ملی ایران در قالب و نام «سازمان اسناد ملی ایران» با فعالیت‌های چند سال اخیر، به عنوان یکی از این مراکز فعال مطرح شده و شایستگی آن را یافته است که درصدد انجام بررسی‌ها و جلب توجهات علاقه‌مندان ذیربط باشد. همان‌طور که نویسنده، خود، اشاره کرده است، بخشها و فعالیت‌های متعدد سازمان اسناد ملی ایران را مورد بررسی قرار نداده و فقط به معرفی آخرین مراحل امور لازم برای خدمات رسانی آرشیوی پرداخته است بخوانید:

امروزه حجم اطلاعاتی که می‌باید دستمایه پژوهشها و کاوشهای وزین علمی گردد، چندان گسترده و انبوه می‌نماید که پژوهشگر ناگزیر است هوشمندانانه توان و وقت خود را به نحوی تنظیم کند که حداکثر صرفه‌جویی را به عمل آورده باشد. در این رهگذر، مؤسسات اطلاع رسانی جایگاه شاخص و خطیری - در عصر اطلاعات - دارند. مراکز آرشیوی یکی از این مؤسسات اطلاع رسانی اند و آرشیو ملی هر کشوری آشکارا می‌تواند و باید شاخصترین آن قلمداد شود.

بالغ بر ۸ میلیارد برگ سند شناسایی شده، در دستگاههای دولتی، فقط بخشی از این مجموعه بسیار عظیمند که جامعه علمی کشور بدان نیاز دارد. این

اسناد حاوی اطلاعات دقیق و وثیق، مفید و عمدتاً غیر قابل تردید پیرامون مسائل و زمانه‌ای اند که توجه پژوهشگران رشته‌های علمی گوناگون را به سوی خود معطوف ساخته‌اند.

اهمیت و جایگاه ویژه‌ای که آرشیو و اسناد آرشیوی می‌باید برای پژوهشگران علوم اجتماعی و انسانی داشته باشد - و تا حدی در کشورمان دارد - تا این اندازه روشن و بی‌ابهام است که اشاره‌ای گذرا بدان کافی باشد. متخصصین هر یک از رشته‌های علوم انسانی می‌توانند بحثی جدی و مفصل را در مورد اهمیت اسناد آرشیوی در حیطه رشته تخصصی‌شان: جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی، حقوق، علوم سیاسی، اقتصاد، تاریخ و... ارائه دهند.

لیکن آنچه که می‌باید بدان پرداخت، مقابله با احساس بی‌نیازی رایج به اسناد آرشیوی در محافل فنی و علمی (علوم طبیعی و تجربی) است. اشاره به اهمیت آرشیو در احتراز از دوباره‌کاریها و اتلاف هزینه‌های سنگین در پروژه‌های علمی و عمرانی، صرفه‌جویی قابل ملاحظه در وقت و نیروی مطالعاتی، لزوم فهم و درک مسائل مبتلا به، از طریق شناخت تاریخچه موضوع، ایجاد ارتباط لازم بین طرحهای عمرانی با عوامل و پارامترهای بومی، جامعه‌شناختی و مردم‌شناختی و... فقط فراخوانی متواضعانه‌ای است از این پژوهشگران در بذل توجه بیشتر به آرشیو و پژوهشهای تاریخی (تاریخ معماری، تاریخ هنر، تاریخچه طرحهای عمرانی، تاریخچه و حسابداری و...).

سازمان اسناد ملی ایران، به عنوان آرشیو ملی، در کنار دیگر وظایف اساسی خود - که مبحثی دیگر را می‌طلبد - اطلاع‌رسانی به روشهای نوین معمول در سطح کشورهای توسعه یافته جهان را در دستور کار خود قرار داده و اگرچه متأسفانه هنوز با نمونه آرمانی فاصله‌ای غیر قابل اغماض دارد، لیکن در سالهای اخیر اقدامها و تلاشهای امیدوارکننده‌ای را صورت داده است.

آرشیو سازمان اسناد ملی ایران در زمینه ارائه اطلاعات و واگذاری تصویر اسناد به پژوهشگران تاریخی با سرعت و دقتی در خور به توفیق‌هایی نائل آمد،

است که مهمترین انگیزه برای بیش از ۱۵۰۰ محقق گشته تا به عضویت آن درآیند. ناگفته نماند که کوشش در جهت حفظ و نگهداری و در یک کلام، «تعمیر» سند که از اساسی ترین وظایف هر مؤسسه آرشیوی است، در راه خدمات رسانی به پژوهشگران، به فراموشی سپرده نشده و همواره دغدغه خاطر مسوولین بوده است. اتخاذ تمهیداتی از قبیل ضد عفونی، اسیدزدایی و مرمت اسناد کنترل درجه رطوبت و حرارت در حد استاندارد، تهویه مناسب، جلوگیری از تابش نور طبیعی، سیستم اعلام و اطفای حریق مکانیزه و تهیه تصویر اسناد درخواستی با استفاده از میکروفیلیم و دستگاههای چاپ و تکثیر ویژه آن، وسواس و توجه کافی آرشیو سازمان اسناد ملی را به حفظ و نگهداری اسناد باز می نمایاند. هم از این روست که طرح ساختمان آرشیو ملی با پیشرفته ترین تجهیزات و امکانات مصرانه پی گرفته می شود.

سازمان اسناد ملی ایران با تأخیری دو بیست - سیصد ساله در سال ۱۳۴۹ آغاز به کار کرد و تا اواخر دهه ۶۰ فعالیت چندان شایان توجهی از خود نشان نداد. بی تردید این سستی و کاهلی ناشی از عدم بذل توجه کافی از سوی حکومتهای وقت بود. به هر حال، در اواخر دهه ۶۰، سازمان با حجم سرسام آور اسنادی مواجه شد که عهده دار گذراندن آنها از مراحل متعدد به منظور ارائه به پژوهشگران تاریخی بود. به این خاطر، سازمان در زمینه خدمات رسانی آرشیوی ناگزیر بود هم به اصول و مبانی نوین طبقه بندی و نمایه سازی اسناد دست یازد و هم تجهیزات و امکانات لازم را در اختیار گیرد. آغاز دهه ۷۰ را می توان آغاز دوره خدمات رسانی نوین آرشیو ملی دانست (پیش از این سالها، خدمات رسانی در حد و شکل جنینی صورت می گرفت).

اکنون اسناد منتقل شده از دستگاههای دولتی (جز چند وزارتخانه) بعد از طی مراحل مختلف، مطالعه شده و یک شرح موضوعی به همراه کلید واژه های بیانگر تمامی زوایا و محتویات آنها استخراج، با دیگر مشخصات مربوط، به «خدمات آرشیوی» تسلیم می گردد. در این بخش از آرشیو، از تک تک برگهای اسناد

باکد گذاریهایی خاص فیلمبرداری شده و این کدها همراه با شرح موضوعی و کلید واژه‌ها و اطلاعات فوق‌الذکر به منظور بازیابی مکانیزه در کامپیوتر ذخیره‌سازی می‌گردد. پایانه‌های موجود در «اتاق تحقیق» خدمات آرشیوی به صورت شبکه به سیستم‌های اصلی متصل و همواره آماده‌اند تا پژوهشگر با استفاده از آنها پرونده‌های مورد نظر را یافته، با استفاده از دستگاه خواندن فیلم‌های موجود به مطالعه برگ برگ اسناد بپردازد. سپس چنانچه مایل باشد تصویری از اسناد در اختیار خود داشته یا در لابلاهای اوراق تحقیقی خود بگنجانند، بدون استفاده از اصل سند و فقط با بهره‌گیری از میکروفیلم آن، تصویر چاپ شده به وی واگذار می‌شود. کارشناسان اتاق تحقیق و فهرست‌های راهنما و دیگر جزوات موجود، پژوهشگر را در تمام مراحل تحقیق یاری خواهند رساند.

از آنجایی که آرشیو ملی عهده‌دار پوشش دادن به سراسر کشور است، به تازگی موفق شده که دیسکتهای حاوی اطلاعات کامپیوتری اسناد و نسخه‌های کپی اسناد فیلمبرداری شده را - به تفکیک دستگاه‌های اداری منشأ سند - در اختیار عموم قرار دهد. نیز همان طور که پیش از این گفتیم، سالهاست که بیش از یکهزار و پانصد عضو آرشیو در سراسر کشور به صورت مکاتبه‌ای تصویر اسناد درخواستی را دریافت می‌دارند. سیستم ارسال فاکس میکروفیلم قابلیت دیگری است که پژوهشگران را در اقصی نقاط کشور به آرشیو ملی پیوند می‌دهد. پژوهشگر با بهره‌گیری از یک کامپیوتر و خط ارتباط فاکس می‌تواند تصویر سند مورد نظر را بر روی صفحه کامپیوتر خود رؤیت و چنانچه چاپگری را هم در اختیار داشته باشد، اقدام به چاپ آن نماید. این سیستم برای مؤسسات پژوهشی، دانشگاهها و کتابخانه‌ها بسیار مفید به نظر می‌رسد.

هم اینک بالغ بر ۵ میلیون برگ سند آرشیوی قابل بازیابی و ارائه به محققین است که در این میان، اسنادی از قرن ۹ هجری قمری، دوران صفویه، افشاریه و زندیه به جای مانده است. همان طور که انتظار می‌رود، حجم قابل توجهی به دوران قاجاریه و پهلوی اختصاص دارد. لیکن متأسفانه تمامی این اسناد به روشهای

مکانیزه و با سرعت و دقت کافی بازیابی نمی شوند و فهرستهای راهنمای متعددی در اختیار محققان و اعضای آرشیو در سراسر کشور قرار گرفته که بازیابی را به روش دستی میسر می سازند. بدین خاطر، آرشیو سازمان اسناد ملی ایران در کنار دیگر اهداف خود که همانا نائل آمدن به شکل آرمانی حفظ و ارائه اسناد آرشیوی است، ناگزیر از یکسان سازی خدمات رسانی خود بوده، دائماً در جستجوی رهیافتهای نوین و کارساز است.

در این راه چند معضل جدی پیش روی سازمان اسناد ملی قرار دارد:

- ۱- کمبود امکانات ناچیز: تبدیل یک مجتمع مسکونی به آرشیو، ناقص بودن امکانات فنی و بن بست همیشگی مسائل مالی و ارزی در این مورد، قوانین دست و پاگیر جهت جذب نیروی انسانی زبده و خبره (مثل ضوابط مربوط به تعدیل نیروی انسانی و بی توجهی به این نکته که آرشیو ملی در حال پاگیری است و نه انفجار) و...
- ۲- ناشناخته ماندن در محافل علمی و پژوهشی.
- ۳- عدم تدوین و اجرای یک استراتژی شامل و کامل ملی برای تمام مؤسسات و مراکز اطلاع رسانی به طور اعم - و آرشیو ملی به طور اخص. گرچه در صورت تدوین این استراتژی هم، خصوصیات فرهنگی و روحی متولیان این مراکز و مؤسسات موانع صعب العبوری بر سر راه اجرای آن به شمار می آیند، ناگفته پیداست که توفیقا و شایستگی های سازمان اسناد ملی فقط بخشی کوچک از نارساییها را سامان خواهد داد. به همین سبب لزوم یک بسیج ملی و میهنی شدیداً احساس می شود. «عقب ماندگی تاریخی» یک سازمان پژوهشهای تاریخی، با همت و تلاش کمتر از ۲۰۰ کارشناس و کاردان که دست به گریبان مشکلات بیشمارند، جبران ناپذیر است. بسیج ملی و فراخوانی مورد نظر ما می تواند برای نمونه از سوی ارتش و نیروهای مسلح - که کارشناسی مشمول به حد کافی در اختیار دارند -، دانشگاهها با یاری رسانی علمی، فنی و انسانی و ... پاسخ داده شود.

خالی از فایده نخواهد بود اگر به انتشارات آرشیو سازمان اسناد ملی هم

اشاره کوتاه بنماییم:

- ۱- انتشار ۷ شماره فصلنامه تحقیقات تاریخی «گنجینه».
- ۲- آرشیو، اهداف و وظایف و تشکیلات در چگونگی انتقال و نگهداری اسناد و اصول و روشهای آرشیوی.
- ۳- حفظ و نگهداری اسناد و کتب درباره شیوه‌های علمی نوین نگهداری، مرمت و ضد عفونی اسناد.
- ۴- فهرست اسناد علاء الدوله و حشمت الدوله.
- ۵- روزنامه خاطرات ناصرالدین شاه در سفر سوم فرنگستان (سه جلد).
- ۶- ایران و جنگ جهانی اول، اسناد وزارت داخله.
- ۷- فعالیت‌های کمونیستی در دوره رضا شاه (۱۳۱۰-۱۳۰۰).
- ۸- تلگرافهای عصر سپهسالار (خط تبریز ۹۶-۱۲۹۵ هـ.ق).
- ۹- نهضت جنگل، اسناد محرمانه و گزارشها.
- ۱۰- خاطرات نصرالله انتظام. شهریور ۱۳۲۰ از دیدگاه دربار.
- ۱۱- گزارشهای محرمانه شهربانی (۲۸-۱۳۲۴ شمسی) دو جلد.
- ۱۲- ساختمان و تجهیزات آرشیو.
- ۱۳- خشونت و فرهنگ. اسناد محرمانه کشف حجاب (۲۲-۱۳۱۳).
- ۱۴- اسناد مطبوعات (۱۳۲۰-۱۲۸۶ شمسی).
- ۱۵- حکومت سایه‌ها. اسناد محرمانه و سیاسی میرزا حسین خان سپهسالار.
- ۱۶- از حریم تا حرم. سفرنامه ابوالحسن خان فخرالملک (اردلان) به عتبات.
- ۱۷- شهریار جاده‌ها. سفرنامه ناصرالدین شاه به عتبات.